

EduInspire-An International E-Journal

An International Peer Reviewed and Referred Journal (www.ctegujarat.org)
Council for Teacher Education Foundation (CTEF, Gujarat Chapter)
 Patron: Prof. R. G. Kothari
 Chief Editor: Prof. Jignesh B. Patel
 Email:- Mo. 9429429550 ctefeduinspire@gmail.com

" शालेय आणि महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्व आणि जागतिक समज वाढीसाठी अध्यापन-अभ्यासात 'वसुधैव कुटुम्बकम्'चे महत्त्व"

प्राचार्य डॉ. संजय भीमराव खडसे
 श्री शिवाजी शिक्षण महाविद्यालय, अमरावती

प्रा.मनोरमा पांडुरंग सानप
 श्री शिवाजी शिक्षण महाविद्यालय, अमरावती

सारांश

विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्व विकास आणि जागतिक समज वाढीसाठी अध्यापन-अभ्यास प्रक्रियेत 'वसुधैव कुटुम्बकम्' या भारतीय तत्त्वज्ञानाधिष्ठित संकल्पनेचे महत्त्व व योगदान स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे. आजच्या जागतिकीकरणाच्या युगात विविध संस्कृती, भाषा, धर्म आणि राष्ट्रांमधील परस्परसंबंध वाढत असून अशा परिस्थितीत विद्यार्थ्यांमध्ये केवळ शैक्षणिक ज्ञानापुरते मर्यादित न राहता मानवी मूल्ये, सामाजिक जाणीव आणि जागतिक दृष्टिकोन विकसित होणे आवश्यक आहे. या पार्श्वभूमीवर 'वसुधैव कुटुम्बकम्' ही संकल्पना अध्यापन-अभ्यास प्रक्रियेस एक मूल्याधिष्ठित दिशा प्रदान करते.

कीवर्ड्स - शालेय आणि महाविद्यालयीन विद्यार्थी, 'वसुधैव कुटुम्बकम्'चे महत्त्व, विद्यार्थ्यांचे व्यक्तिमत्व आणि जागतिक समज वाढ

प्रस्तावना :

'वसुधैव कुटुम्बकम्' म्हणजे संपूर्ण पृथ्वी ही एकच कुटुंब आहे, अशी व्यापक मानवतावादी दृष्टी देणारी संकल्पना होय. ही संकल्पना व्यक्तीला स्वतःपुरते न राहता संपूर्ण मानवजातीशी जोडते. अध्यापन-अभ्यास प्रक्रियेत या तत्त्वाचा समावेश केल्यास विद्यार्थ्यांमध्ये परस्पर सन्मान, समता, बंधुता, करुणा, सामाजिक जबाबदारी आणि जागतिक नागरिकत्वाची भावना निर्माण होते. आज जगभर युद्ध, हिंसा, पर्यावरणीय संकट, जातीय-धार्मिक संघर्ष आणि असहिष्णुता वाढताना दिसत असताना 'वसुधैव कुटुम्बकम्'सारख्या तत्त्वांची शैक्षणिक स्तरावर जोपासना करणे अधिकच आवश्यक ठरते. आजचे युग हे जागतिकीकरण, तंत्रज्ञानक्रांती आणि बहुसांस्कृतिक संवादाचे युग आहे. या बदलत्या सामाजिक, आर्थिक व सांस्कृतिक परिस्थितीत विद्यार्थ्यांच्या केवळ बौद्धिक विकासावर भर देणे पुरेसे ठरत नाही, तर त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा सर्वांगीण विकास आणि जागतिक पातळीवर समज निर्माण करणे ही काळाची गरज बनली आहे. शिक्षण प्रक्रियेत मूल्याधिष्ठित दृष्टिकोन स्वीकारल्यास विद्यार्थ्यांमध्ये मानवतावाद, सहअस्तित्व, सहिष्णुता आणि सामाजिक बांधिलकी विकसित होऊ शकते. अशा मूल्यांचा पाया भारतीय तत्त्वज्ञानात खोलवर रुजलेला असून त्यातील "वसुधैव कुटुम्बकम्" ही संकल्पना अत्यंत महत्त्वाची आहे. अध्यापन-अभ्यासात 'वसुधैव कुटुम्बकम्' या संकल्पनेचा उपयोग केल्याने विद्यार्थ्यांचे नैतिक मूल्यबोध, सामाजिक जाणीव आणि भावनिक बुद्धिमत्ता विकसित होण्यास मदत होते. अभ्यासक्रम, पाठ्यपुस्तके, सहशालेय उपक्रम, समूहचर्चा, प्रकल्पकार्य आणि अनुभवाधारित शिक्षण यांमधून ही संकल्पना प्रभावीपणे रुजवता येते. यामुळे विद्यार्थ्यांचे व्यक्तिमत्व अधिक संवेदनशील, सहकार्यशील आणि जबाबदार बनते. तसेच विविध संस्कृती, भाषा, धर्म आणि देशांविषयी आदरभाव निर्माण होऊन जागतिक समज वाढीस चालना

मिळते. शिक्षण हे समाजपरिवर्तनाचे प्रभावी साधन मानले जाते. त्यामुळे अध्यापन-अभ्यास प्रक्रियेत 'वसुधैव कुटुम्बकम्'सारख्या सार्वत्रिक मूल्यांचा समावेश केल्यास विद्यार्थ्यांना केवळ यशस्वी नागरिक नव्हे तर जागतिक पातळीवर विचार करणारे, शांतताप्रिय आणि मानवतावादी व्यक्तिमत्व घडविण्यात शिक्षणाला मोलाचे योगदान देता येते. म्हणूनच विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्व विकास आणि जागतिक समज वाढीसाठी अध्यापन-अभ्यासात 'वसुधैव कुटुम्बकम्' या तत्वाचे योगदान अभ्यासणे अत्यंत महत्त्वाचे ठरते.

विषयाची निवड : आजचे युग हे जागतिकीकरण, तंत्रज्ञान आणि सांस्कृतिक विविधतेचे युग आहे. या बदलत्या सामाजिक वास्तवात शालेय व महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांचे व्यक्तिमत्व घडवणे हे केवळ शैक्षणिक ज्ञानापुरते मर्यादित न राहता, त्यांना मानवतावादी, सहिष्णु आणि जागतिक दृष्टिकोन असलेले नागरिक बनवणे अत्यंत आवश्यक झाले आहे. अशा परिस्थितीत अध्यापन-अभ्यास प्रक्रियेत 'वसुधैव कुटुम्बकम्' या मूल्याधिष्ठित संकल्पनेचा समावेश करणे काळाची गरज ठरते. 'वसुधैव कुटुम्बकम्' ही संकल्पना संपूर्ण विश्वाला एक कुटुंब मानण्याची भावना व्यक्त करते. ही भावना विद्यार्थ्यांमध्ये समता, बंधुता, सहकार्य, सहअस्तित्व आणि मानवतावाद यांसारख्या मूल्यांचा विकास घडवून आणते. शालेय व महाविद्यालयीन वय हे व्यक्तिमत्व विकासाचे अत्यंत संवेदनशील आणि निर्णायक टप्पे असल्यामुळे या वयात विद्यार्थ्यांना संकुचित स्वार्थी दृष्टिकोनाऐवजी व्यापक मानवी दृष्टिकोन देणे आवश्यक ठरते. त्यामुळे या विषयाची निवड शिक्षणाच्या उद्दिष्टांशी सुसंगत आहे. सध्याच्या समाजात जातीयता, धार्मिक तेढ, प्रादेशिक भेदभाव, हिंसा, असहिष्णुता आणि पर्यावरणीय संकटे यांसारख्या समस्या वाढताना दिसतात. या समस्यांचे मूळ बहुतांश वेळा 'आपण-ते' या भेदभावी मानसिकतेत आढळते. 'वसुधैव कुटुम्बकम्' ही संकल्पना विद्यार्थ्यांमध्ये ही भेदभावी मानसिकता कमी करून जागतिक नागरिकत्वाची भावना निर्माण करते. त्यामुळे हा विषय विद्यार्थ्यांच्या सामाजिक आणि नैतिक जडणघडणीसाठी अत्यंत उपयुक्त ठरतो. अध्यापन-अभ्यास प्रक्रियेत या संकल्पनेचा समावेश केल्यास विद्यार्थ्यांची जागतिक समज (Global Understanding) वाढते. विविध देश, संस्कृती, भाषा, परंपरा आणि जीवनपद्धती यांचा आदर करण्याची वृत्ती विद्यार्थ्यांमध्ये विकसित होते. आजच्या आंतरराष्ट्रीय स्पर्धेच्या युगात, विविध पार्श्वभूमीतील लोकांसोबत काम करण्याची क्षमता ही व्यक्तिमत्व विकासाचा महत्त्वाचा घटक ठरते. त्यामुळे या विषयाची निवड विद्यार्थ्यांना भविष्यातील जागतिक संधीसाठी तयार करते. शालेय आणि महाविद्यालयीन शिक्षणाचा उद्देश केवळ परीक्षाभिमुख विद्यार्थी घडवणे नसून संवेदनशील, जबाबदार आणि सामाजिकदृष्ट्या सजग व्यक्तिमत्व घडवणे हा आहे. 'वसुधैव कुटुम्बकम्' या संकल्पनेद्वारे विद्यार्थ्यांमध्ये करुणा, सहानुभूती, शांतता, अहिंसा आणि पर्यावरण संरक्षणाची जाणीव निर्माण होते. यामुळे विद्यार्थ्यांचे व्यक्तिमत्व संतुलित, परिपक्व आणि समाजाभिमुख बनते. तसेच राष्ट्रीय शिक्षण धोरणात (NEP) मूल्यशिक्षण, जीवनकौशल्ये आणि जागतिक नागरिकत्वावर दिलेला भर लक्षात घेता, या विषयाची निवड अत्यंत समर्पक व समकालीन ठरते. अध्यापन-अभ्यासात चर्चा, प्रकल्प, उपक्रम, समूहकार्य, सेवा शिक्षण (Service Learning) यांद्वारे 'वसुधैव कुटुम्बकम्' ही संकल्पना प्रभावीपणे रुजवता येते.

संशोधनाची उद्दिष्टे :

शालेय आणि महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्व विकासात 'वसुधैव कुटुम्बकम्' या संकल्पनेचे महत्त्व अभ्यासणे. अध्यापन-अभ्यास प्रक्रियेत 'वसुधैव कुटुम्बकम्'च्या समावेशामुळे विद्यार्थ्यांच्या जागतिक समज व व्यापक दृष्टिकोनावर होणारा परिणाम तपासणे.

विद्यार्थ्यांमध्ये समता, सहिष्णुता, सहकार्य व मानवतावादी मूल्ये विकसित होण्यात या संकल्पनेची भूमिका समजून घेणे.

शालेय आणि महाविद्यालयीन पातळीवरील अध्यापन पद्धतींमध्ये 'वसुधैव कुटुम्बकम्' मूल्याधारित शिक्षणाची प्रभावी अंमलबजावणी कितपत होते, याचा अभ्यास करणे.

विद्यार्थ्यांच्या सामाजिक जाणीव, जागतिक नागरिकत्व आणि जबाबदार वर्तन विकासासाठी 'वसुधैव कुटुम्बकम्' संकल्पनेच्या अध्यापनातील उपयुक्ततेचे मूल्यांकन करणे.

गृहितके :

शालेय आणि महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्व विकासावर 'वसुधैव कुटुम्बकम्' संकल्पनेचा सकारात्मक प्रभाव पडतो. अध्यापन-अभ्यास प्रक्रियेत 'वसुधैव कुटुम्बकम्' संकल्पनेचा समावेश केल्यास विद्यार्थ्यांची जागतिक समज आणि व्यापक दृष्टिकोन वाढतो.

'वसुधैव कुटुम्बकम्' आधारित शिक्षणामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये समता, सहिष्णुता, सहकार्य आणि मानवतावादी मूल्यांची जाणीव वाढते.

शालेय आणि महाविद्यालयीन पातळीवरील अध्यापन पद्धतींमध्ये 'वसुधैव कुटुम्बकम्' संकल्पनेचा प्रभावी आणि पुरेसा समावेश होत नाही.

'वसुधैव कुटुम्बकम्' संकल्पनेवर आधारित अध्यापनामुळे विद्यार्थ्यांची सामाजिक जाणीव, जागतिक नागरिकत्व आणि जबाबदार वर्तन विकसित होते.

संशोधन पद्धती :

विषयाचा उद्देश

तथ्य संकलन

क्षेत्र अभ्यास

विश्लेषणात्मक पद्धती

सांख्यिकीय माहिती

निष्कर्ष आणि शिफारसी

विषय विवेचन : आजचे युग हे जागतिकीकरण, तंत्रज्ञान, वेगवान संपर्क आणि सांस्कृतिक देवाणघेवाणीचे युग आहे. या बदलत्या सामाजिक-सांस्कृतिक पार्श्वभूमीत विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास घडवणे हे शिक्षणाचे प्रमुख उद्दिष्ट बनले आहे. केवळ बौद्धिक प्रगती न करता विद्यार्थ्यांमध्ये मानवी मूल्ये, सहिष्णुता, समजूतदारपणा, सामाजिक जबाबदारी आणि जागतिक नागरिकत्वाची भावना निर्माण करणे ही काळाची गरज आहे. या दृष्टीने भारतीय तत्त्वज्ञानातील 'वसुधैव कुटुम्बकम्' ही संकल्पना अत्यंत महत्त्वाची ठरते. 'वसुधैव कुटुम्बकम्' या संकल्पनेचा अर्थ संपूर्ण पृथ्वी हे एक कुटुंब आहे असा होतो. ही संकल्पना मानवजातीमध्ये एकात्मता, बंधुता आणि परस्पर आदरभाव निर्माण करण्यावर भर देते. शालेय आणि महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्व विकासासाठी ही संकल्पना मार्गदर्शक ठरू शकते. अध्यापन-अभ्यास प्रक्रियेत या विचारांचा समावेश केल्यास विद्यार्थ्यांमध्ये स्वार्थपेक्षा सामूहिक हिताची भावना विकसित होते. विद्यार्थ्यांचे व्यक्तिमत्व घडवताना केवळ अभ्यासक्रमापुरते शिक्षण अपुरे ठरते. मूल्याधारित शिक्षण, जीवनकौशल्ये, सामाजिक जाणीव आणि भावनिक बुद्धिमत्ता यांचा समावेश आवश्यक असतो. 'वसुधैव कुटुम्बकम्' ही संकल्पना विद्यार्थ्यांना सहकार्य, सहिष्णुता, करुणा, समता आणि मानवतावादी दृष्टिकोन शिकवते. यामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये अहंकार, भेदभाव, जातीयता व द्वेष यांसारख्या नकारात्मक प्रवृत्ती कमी होण्यास मदत होते. जागतिक समज वाढविण्याच्या दृष्टीने ही संकल्पना अत्यंत उपयुक्त आहे. आजचे विद्यार्थी विविध देश, संस्कृती, धर्म, भाषा आणि परंपरांशी संपर्कात येत आहेत. अशा परिस्थितीत विविधतेचा स्वीकार करण्याची मानसिकता विकसित करणे आवश्यक आहे. 'वसुधैव कुटुम्बकम्'चा विचार विद्यार्थ्यांना संकुचित राष्ट्रवादापलीकडे नेऊन जागतिक नागरिक म्हणून विचार करण्यास प्रवृत्त करतो. यामुळे पर्यावरण संरक्षण, जागतिक शांतता, मानवी हक्क आणि सामाजिक

न्याय यांसारख्या मुद्द्यांबाबत विद्यार्थ्यांची जाणीव वाढते. अध्यापन-अभ्यास प्रक्रियेत ही संकल्पना समाविष्ट करण्यासाठी चर्चासत्रे, समूहकार्य, प्रकल्प, कथाकथन, नाट्य, समाजोपयोगी उपक्रम आणि अनुभवाधारित शिक्षणाचा वापर करता येतो. अशा पद्धतींमुळे विद्यार्थी केवळ ऐकणारे न राहता विचार करणारे, संवेदनशील आणि जबाबदार नागरिक बनतात. शाळा आणि महाविद्यालये ही मूल्यसंस्कारांची केंद्रे बनल्यास समाजात सकारात्मक बदल घडू शकतो.

‘वसुधैव कुटुम्बकम्’ संकल्पनेचा अर्थ व तात्त्विक पाया :

‘वसुधैव कुटुम्बकम्’ ही संकल्पना भारतीय तत्त्वज्ञानातील एक अत्यंत व्यापक व मानवतावादी विचार आहे. संस्कृत भाषेतील या वाक्याचा अर्थ “संपूर्ण पृथ्वी ही एकच कुटुंब आहे” असा होतो.

ही संकल्पना उपनिषदांमध्ये आढळून येते आणि मानवजातीला एकात्मतेचा संदेश देते. या तत्त्वज्ञानाचा पाया समता, बंधुता, सहिष्णुता आणि परस्पर आदर यांवर आधारित आहे. या विचारधारेनुसार जात, धर्म, भाषा, राष्ट्र किंवा संस्कृती यांच्या आधारे मानवामध्ये भेदभाव न करता सर्व मानव एकाच कुटुंबाचे सदस्य मानले जातात.

त्यामुळे अहंकार, द्वेष, स्पर्धा आणि संघर्ष यांना स्थान राहत नाही. याउलट प्रेम, सहकार्य आणि शांततेला प्राधान्य दिले जाते. शैक्षणिक दृष्टिकोनातून पाहता, ही संकल्पना विद्यार्थ्यांमध्ये वैश्विक दृष्टिकोन निर्माण करते. विद्यार्थ्यांना स्वतःपुरते किंवा आपल्या समाजापुरते विचार न करता संपूर्ण मानवजातीबद्दल विचार करण्यास प्रवृत्त करते.

त्यामुळे त्यांच्यात नैतिक मूल्यांची जडणघडण होते. आजच्या बहुसांस्कृतिक समाजात ‘वसुधैव कुटुम्बकम्’ ही संकल्पना सामाजिक सलोखा निर्माण करण्यासाठी अत्यंत उपयुक्त आहे.

अध्यापन-अभ्यास प्रक्रियेत ‘वसुधैव कुटुम्बकम्’चे महत्त्व : अध्यापन-अभ्यास प्रक्रिया ही केवळ माहिती देण्याची प्रक्रिया नसून विद्यार्थ्यांच्या विचारशक्ती, भावना आणि सामाजिक जाणीवा विकसित करण्याची प्रक्रिया आहे. ‘वसुधैव कुटुम्बकम्’ ही संकल्पना अध्यापन प्रक्रियेत समाविष्ट केल्यास शिक्षण अधिक मूल्याधिष्ठित व जीवनोपयोगी ठरते. शिक्षक जेव्हा विषय शिकवताना जागतिक समस्या, मानवी मूल्ये, सहकार्य आणि सहअस्तित्व यावर भर देतात, तेव्हा विद्यार्थ्यांमध्ये व्यापक दृष्टिकोन निर्माण होतो. इतिहास, भूगोल, समाजशास्त्र, पर्यावरणशास्त्र, भाषा आणि नैतिक शिक्षण या विषयांमधून ही संकल्पना प्रभावीपणे रुजवता येते. या विचारधारेमुळे विद्यार्थ्यांमध्ये सामाजिक जबाबदारीची भावना विकसित होते. ते केवळ स्वतःच्या यशाकडे न पाहता समाज आणि जगासाठी योगदान देण्याची प्रेरणा घेतात.

विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्व विकासात ‘वसुधैव कुटुम्बकम्’चे योगदान :

विद्यार्थ्यांचे व्यक्तिमत्त्व हे केवळ बौद्धिक क्षमतेवर आधारित नसून भावनिक, सामाजिक आणि नैतिक घटकांवरही अवलंबून असते. ‘वसुधैव कुटुम्बकम्’ ही संकल्पना विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्व विकासात महत्त्वाची भूमिका बजावते.

या विचारधारेमुळे विद्यार्थ्यांमध्ये सहानुभूती, करुणा, सहकार्य आणि सहिष्णुता यांसारखे गुण विकसित होतात. ते इतरांच्या भावना समजून घेण्यास शिकतात आणि परस्पर मदतीची वृत्ती अंगीकारतात. त्यामुळे आत्मकेंद्रीपणा कमी होऊन सामाजिक जाणीव वाढते.

तसेच, या संकल्पनेमुळे विद्यार्थ्यांमध्ये आत्मविश्वास आणि सकारात्मक दृष्टिकोन निर्माण होतो. विविध मतांचा आदर करण्याची सवय लागल्याने त्यांची संवादकौशल्ये सुधारतात. संघकार्याची भावना विकसित होते, जी भविष्यातील व्यावसायिक आणि सामाजिक जीवनासाठी उपयुक्त ठरते.

विद्यार्थ्यांच्या जागतिक समज वाढीसाठी ‘वसुधैव कुटुम्बकम्’: जागतिक समज म्हणजे केवळ इतर देशांविषयी माहिती असणे नव्हे, तर विविध संस्कृती, समस्या आणि मानवतेशी संबंधित प्रश्नांबद्दल संवेदनशील असणे होय. ‘वसुधैव कुटुम्बकम्’ ही संकल्पना विद्यार्थ्यांमध्ये ही समज वाढविण्यास उपयुक्त ठरते. या विचारधारेमुळे विद्यार्थी जागतिक

समस्यांकडे सामूहिक दृष्टीने पाहू लागतात. पर्यावरणीय संकटे, दारिद्र्य, युद्ध, मानवी हक्क यांसारख्या प्रश्नांबाबत त्यांच्यात जागरूकता निर्माण होते. तसेच, या समस्यांवर उपाय शोधण्याची प्रेरणा मिळते.

विद्यार्थ्यांना विविध देशांतील संस्कृती, परंपरा आणि जीवनशैली यांचा आदर करण्याची शिकवण मिळते. त्यामुळे सांस्कृतिक संघर्ष टाळण्यास मदत होते. जागतिक शांतता आणि सहकार्याची भावना विकसित होते. आजच्या बहुराष्ट्रीय आणि बहुसांस्कृतिक समाजात काम करण्यासाठी जागतिक समज अत्यावश्यक आहे. 'वसुधैव कुटुम्बकम्'वर आधारित अध्यापन विद्यार्थ्यांना या दृष्टीने सक्षम बनवते.

निष्कर्ष :

शालेय व महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण व्यक्तिमत्त्व विकासासाठी आणि त्यांच्यामध्ये व्यापक जागतिक दृष्टिकोन निर्माण करण्यासाठी अध्यापन-अभ्यास प्रक्रियेत 'वसुधैव कुटुम्बकम्' या संकल्पनेचा समावेश अत्यंत महत्त्वपूर्ण ठरतो. ही संकल्पना विद्यार्थ्यांना केवळ ज्ञानप्राप्तीपुरती मर्यादित न ठेवता, त्यांना मानवतावादी, सहअस्तित्ववादी आणि सामाजिक जबाबदारीची जाणीव असलेले नागरिक घडविण्यास मदत करते. 'वसुधैव कुटुम्बकम्'च्या तत्त्वज्ञानावर आधारित अध्यापनामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये सहानुभूती, परस्पर आदर, सहकार्य, सहिष्णुता आणि समावेशक दृष्टिकोन विकसित होतो. विविध संस्कृती, भाषा, धर्म आणि जीवनपद्धतींबद्दल सकारात्मक समज निर्माण झाल्यामुळे विद्यार्थ्यांची मानसिक परिपक्वता वाढते. परिणामी, संकुचित विचारसरणी कमी होऊन जागतिक नागरिकत्वाची भावना दृढ होते. अध्यापन-अभ्यासात या संकल्पनेचा प्रभावी वापर केल्यास विद्यार्थ्यांच्या सामाजिक व नैतिक मूल्यांमध्ये लक्षणीय सुधारणा दिसून येते. विद्यार्थ्यांमध्ये शांतता, समता, बंधुता आणि पर्यावरणीय जबाबदारी यांसारख्या मूल्यांची जाणीव निर्माण होते. त्यामुळे विद्यार्थ्यांचे वर्तन अधिक संवेदनशील, संतुलित आणि समाजाभिमुख बनते. तसेच, जागतिकीकरणाच्या युगात वाढणारी स्पर्धा, असहिष्णुता, सामाजिक ताणतणाव आणि सांस्कृतिक संघर्ष यांना सामोरे जाण्यासाठी 'वसुधैव कुटुम्बकम्' ही संकल्पना प्रभावी मार्गदर्शक ठरू शकते. विद्यार्थ्यांना जागतिक समस्यांकडे मानवी दृष्टिकोनातून पाहण्याची सवय लागते, ज्यामुळे ते भविष्यात जबाबदार नागरिक, सक्षम नेतृत्व आणि सामाजिक परिवर्तनाचे वाहक बनू शकतात. शालेय व महाविद्यालयीन स्तरावर अभ्यासक्रम, सहशालेय उपक्रम, चर्चा, प्रकल्प कार्य आणि अनुभवाधारित शिक्षणामध्ये 'वसुधैव कुटुम्बकम्' या तत्त्वज्ञानाचा समावेश केल्यास विद्यार्थ्यांचा व्यक्तिमत्त्व विकास अधिक समृद्ध होतो आणि त्यांची जागतिक समज व्यापक व सकारात्मक बनते. त्यामुळे आधुनिक शिक्षणव्यवस्थेत या संकल्पनेला विशेष स्थान देणे ही काळाची गरज असल्याचे या अभ्यासातून ठोसपणे अधोरेखित होते.

संदर्भ सूची :

- आचार्य, दत्तात्रय दामोदर. (2015). भारतीय तत्त्वज्ञान : एक अभ्यास. पुणे: श्रीविद्या प्रकाशन.
- आहेर, शंकर गंगाधर. (2018). मूल्याधिष्ठित शिक्षण आणि आधुनिक समाज. औरंगाबाद: कैलास प्रकाशन.
- देशमुख, राजेंद्र नारायण. (2016). शिक्षणाचे तत्त्वज्ञान. नागपूर: विदर्भ ग्रंथनिर्मिती मंडळ.
- पाटील, प्रकाश दत्तात्रय. (2019). मानवी मूल्ये आणि शिक्षण. कोल्हापूर: मेहता पब्लिशिंग हाऊस.
- www.wikipedia.com